

Muzeum Ślązańskie im. S. Dunajewskiego w Sobótce
AKME - Zdzisław Wiśniewski - Wrocław

FUNERALIA LEDNICKIE SPOTKANIE 4

POPIÓŁ I KOŚĆ

REDAKCJA TECHNICZNA I KOREKTA

**JACEK WRZESIŃSKI
KAMILA LIMISIEWICZ**

OKŁADKĘ PROJEKTOWAŁ

WOJCIECH KUJAWA

Publikacja finansowana przez AKME, przy współpracy Fundacji Brzeskich
i Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

Wydawca: Muzeum Ślązańskie w Sobótce

© Copyright by Muzeum Ślązańskie w Sobótce

ISBN: 83-913985-4-4

Druk i oprawa
Drukarnia ANTEX, 55-050 Sobótka, ul. Mickiewicza 53
tel./fax (0-71) 3162153

**PAWEŁ DĄBROWSKI, MONIKA KRZYŻANOWSKA, BARBARA KWIATKOWSKA,
JACEK SZCZUROWSKI**

WROCLAW

MIESZANE TRADYCJE POGRZEBOWE NA CMENTARZYSKU W MASŁOMĘCZU (II-IV W.N.E.)

W okresie wpływów rzymskich istniały na ziemiach polskich germańskie związki plemienne mające swoje odniesienia do Skandynawii, lecz w przeciwieństwie do północnych obszarów Europy rozpadające się na kilka grup lokalnych. Grupy te różniły się zarówno ornamentyką wytwarzanej ceramiki i stylistyką biżuterii, jak i „zagospodarowaniem” przestrzeni sepulkralnych oraz skomplikowanym rytuałem pogrzebowym, wyrażającym się w specyficznym deponowaniu szczątków zmarłych w jamach grobowych. Jedną z grup był lud Gotów, który u schyłku historii Zachodniego Cesarstwa Rzymskiego, w tzw. okresie wędrówek ludów, w istotny sposób wpłynął na losy nowożytnej Europy (KOLENDO 1976; STRZELCZYK 1984; MACZYŃSKA 1996).

Początkowa faza wędrówki Gotów na południe Europy jest szczególnie dobrze udokumentowana na obszarze Polski śladami osad i cmentarzysk rozlokowanych od ujścia Odry i Wisły poprzez pozostałą część Pomorza Nadwiślańskiego, Pojezierze Kaszubskie, Krajeńskie oraz Wielkopolskę, aż do Wyżyny Lubelskiej w kierunku Kotliny Hrubieszowskiej (GODŁOWSKI 1984; KOKOWSKI 1991; 1999a).

Podczas ponad dwustuletniej wędrówki przez ziemie polskie doszło do zasadniczych przemian społecznych i kulturowych wśród plemion gotkich. W materiale kopalnym manifestują się one m.in. birtualizacją (zidentyfikowano cmentarze szkieletowo-ciałopalne) i zróżnicowaniem obzędów pogrzebowych oraz stopniową rezygnacją z wyposażania jam

grobowych, zarówno w elementy uzbrojenia, jak i w żelazne przedmioty codziennego użytku. Pojawiają się natomiast dość licznie części stroju, głównie w formie brązowych zapinek i klamerek. Charakterystyczny jest także zwyczaj deponowania w grobach wytworów obcych kulturowo, szczególnie tzw. importów rzymskich. Na Mazowszu, Podlasiu, Lubelszczyźnie oraz Wołyniu pojawiają się naczynia metalowe i szklane oraz złota, srebrna i brązowa biżuteria (MAJEWSKI 1960; GAŚSOWSKI 1985; KOKOWSKI 1995b; GŁADYSZ 1997). Jednak najbardziej spektakularne przemiany dają się zauważyć w sposobie wykorzystania przestrzeni grzebalnych, a także w specyficznym traktowaniu ciał zmarłych, polegającym na wielokrotnej inhumacji rozkawałkowanych szczątków. Pojawiają się także, zwłaszcza na Lubelszczyźnie, liczne pochówki symboliczne, dotyczące tusz zwierząt hodowlanych oraz dziko żyjących, lub ich fragmentów (MALINOWSKI 1989; NADACHOWSKI, WOLSAN 1989; RUTKOWSKA 1989; SZYNDLAR 1989).

Ślady bytowania Gotów na wschodnich ziemiach Polski w okresie od końca II do IV wieku n.e., szczególnie dobrze rozpoznano na północ od Roztocza, między Bugiem, Huczwą i Bukową. Obecność gockich związków plemiennych na tych ziemiach potwierdzają pozostałości osad i cmentarzysk, spośród których do największych należą dwa: w Gródku n. Bugiem i w Masłomęczu (KOKOWSKI 1991, 1993a, 1995b).

Analizy antropologiczne, prowadzone od chwili odkrycia w 1979 roku, jednoznacznie wskazywały na złożoność struktury etnicznej i procesów asymilacyjnych, autochtonicznej oraz napływowej ludności, na bazie kultury gockiej. W wyniku przeprowadzonych badań wiadomo obecnie, że znaczący udział w strukturze rasowej grupy masłomęckiej miały trzy składniki: śródziemnomorski, armenoidalny i laponoidalny, przy czym ten ostatni przeważał wśród kobiet (KOZAK-ZYCHMAN 1989, 1996, 2000 ŁUBOCKA 1997). Potwierdzają to także odkrycia grobów zbudowanych i wyposażonych zgodnie z tradycją sarmacką i bałtyjską, a niekiedy nawet dacką (BITNER-WRÓBLEWSKA 1989; KOKOWSKI 1991, 1999a). Na cmentarzysku masłomęckim zidentyfikowano w ostatnich latach także przedmioty żelazne związane z obecnością ludności należącej do przeworskiego kręgu kulturowego (Wandalowie), dobitnie świadczące o zachowaniu „narodowych” obyczajów zasymilowanych grup etnicznych (GŁADYSZ 1997; KOKOWSKI 1999b).

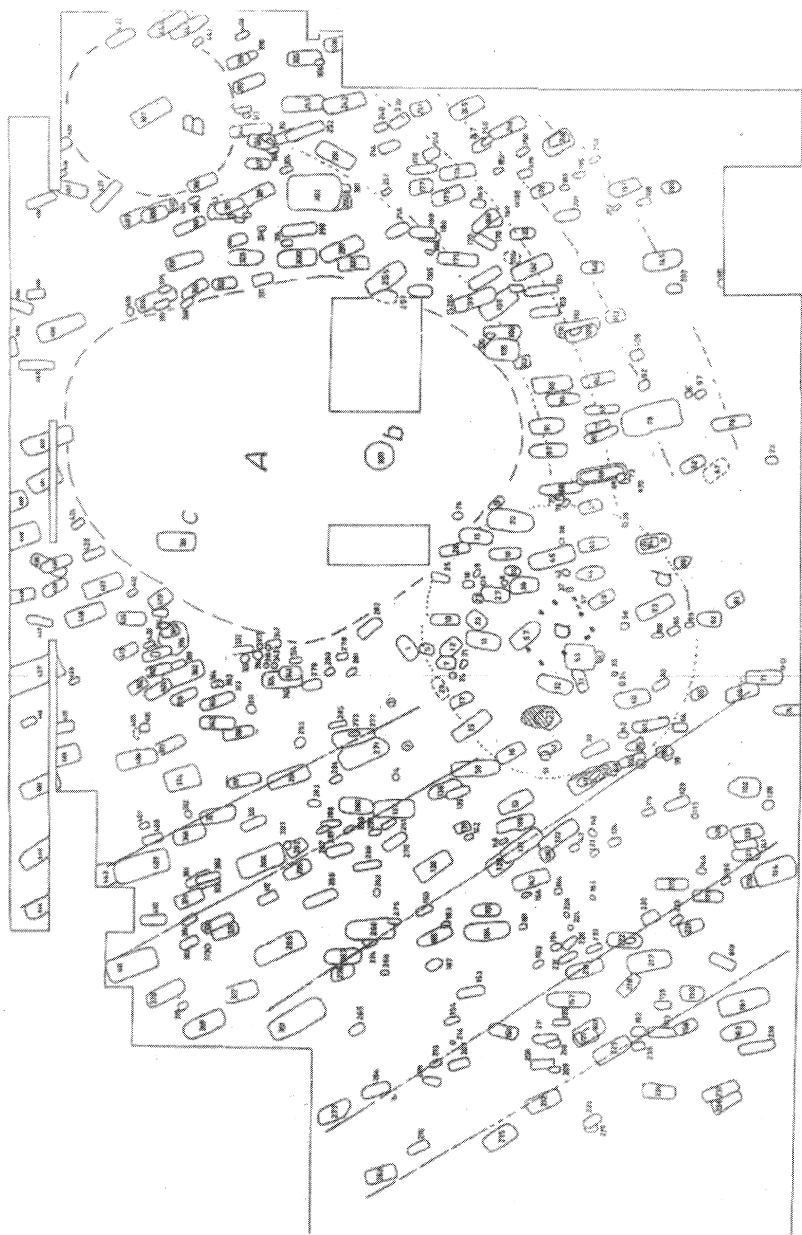
Organizacja przestrzenna samego cmentarza stanowi świadectwo ciągłości zwyczajów sepulkralnych. Nawiązują one do idei świętych kręgów

cmentarnych, które mają dobrze udokumentowaną północnoeuropejską genezę (KOKOWSKI 1987b) (ryc.1). W nawiązaniu do pomorskich cmentarzysk masłomęccy Gości w pierwotnym założeniu zaprojektowali swoją nekropolię o kształcie okręgu, z tą jednak różnicą, że kamienne wieńce oraz stele z braku tradycyjnego surowca zastąpili odpowiednim układem mogił (KOKOWSKI 1986, 1995a, 1998a, 1998b). Niezwykłą rolę jaką musiał odgrywać cmentarz w życiu mieszkańców Masłomęcza podkreśla umiejscowienie w jego centralnym miejscu pustego placu, prawdopodobnie dla organizacji zgromadzeń (thingi) w celach obrzędowych. Na obecność niezwykłych praktyk w obrębie cmentarzyska, często związanych z kultem zmarłych wskazują także ślady drewnianych budowli w różnych jego częściach (KOKOWSKI 1987, 1998a, 1999b). Na masłomęckim cmentarzysku zaobserwowano także zwyczaj nakazujący grzebanie zmarłych w odpowiednio „zagospodarowanych” jamach grobowych, przyjmujących w szczególnych przypadkach formę wielkich grobowców z drewnianymi komorami, a także układanie ciał w odpowiednio przygotowanych trumnach z desek, lub też dłubankach i koszach (KOKOWSKI 1991, 1999b).

U schyłku panowania Gotów w Kotlinie Hrubieszowskiej, który rozpoczął się od połowy IV wieku n.e. rozrzedzeniem osadnictwa na tym terenie, w społeczności grupy masłomęckiej nastąpiły kolejne zmiany praktyk tanatologicznych. Radykalne odejście od tradycyjnego rytuału pogrzebowego zostało zmanifestowane warstwą przepalonych kości porozrzucanych na miejscu wcześniejszych mogił z zachowaniem planu okręgu. Zmiany te uchwycono na trzech cmentarzyskach: Masłomęczu, Gródku i Moroczynie (KOKOWSKI 1987a, 1991, 1993b; KOZAK-ZYCHMAN 1996).

Na cmentarzyskach grupy masłomęckiej stwierdza się generalnie występowanie kilku form obrządku grzebalnego: pochówki ciałopalne, ciałopalno-szkieletowe, szkieletowe kompletne bądź częściowe, oraz pochówki zwierząt mające znaczenie symboliczne bądź ofiarne (NADACHOWSKI, WOLSAN 1989, RUTKOWSKA 1989). Występują również pochówki podwójne, głównie kobiet i dzieci (DĄBROWSKI, SZCZUROWSKI 1996, DĄBROWSKI, KRZYŻANOWSKA, SZCZUROWSKI 1999), choć w jednym przypadku odkryto podwójny pochówek osób dorosłych (DĄBROWSKI, KRZYŻANOWSKA, SZCZUROWSKI 2000).

W sezonach wykopaliskowych 1993-2000 wyeksplorowano na cmentarzysku w Masłomęczu łącznie szczątki 189 osobników, które poddano analizie antropologicznej.

Ryc. 1. Plan cmentarzyska w Masłomęczu (II-IV w. n. e.). Za Kokowskim

Określenia płci osobników dokonano na podstawie cech czaszki i zachowanego szkieletu postkranialnego przy pomocy kompleksowej metody oceny (PIONTEK 1996); okazało się ono możliwe dla 72 osobników dorosłych (Tab.1). Dla pozostałych 17 dorosłych osobników płci nie dało się określić, ze względu na bardzo zły stan zachowania szczątków.

Wiek osobników oceniono na podstawie stopnia obliteracji szwów czaszkowych i wieku zębowego metodą Ubelakera (1978) i Brothwella (za: PIONTEK 1996). Najwięcej osobników dorosłych obu płci (30) zmarło w wieku *maturus*, czyli pomiędzy 35 a 50 rokiem życia (Tab.1). Niemal całkowity brak szkieletów osobników w wieku *senilis* dowodzi, że przedstawiciele grupy masłomęckiej rzadko dożywali sędziwego wieku, co potwierdzają badania Kozak-Zychman (1996) prowadzone na materiale z Masłomęcza wydobytym w sezonach wcześniejszych.

Aż 57 pochówków stanowiły szkielety dziecięce (Tab.1), w tym najwięcej, bo 43, było pochówków dzieci najmłodszych pomiędzy 1 a 6-7 rokiem życia (*infans I*). Przyczyną wysokiej śmiertelności dzieci w tym wieku była najpewniej umieralność okołoporodowa, choroby wieku dziecięcego, a także trudne warunki żywienia i higieny.

Wśród analizowanych pochówków dominowały groby szkieletowe; było ich aż 91% (173 osobniki) (Tab. 2). W 16 przypadkach natomiast, stwierdzono występowanie innego rodzaju obrządku pogrzebowego: 7 pochówków ciałopalnych (4,0%) i 9 pochówków mieszanych (4,7%), to znaczy takich, które zawierały zarówno szczątki szkieletowe, jak i przepalone.

Groby ciałopalne były głównie grobami jamowymi, aczkolwiek stwierdzano na cmentarzystku masłomęckim występowanie przepalonych szczątków ludzkich w naczyniach glinianych. W jednym przypadku wystąpił grób skrzynkowy.

Analizowane pochówki ciałopalne (nr nr 448, 457, 463, 474, 480 496 i 480) w dwóch przypadkach zawierały kości dziecięce (nr nr 457 i 480), a w 3 przypadkach kości osobników dorosłych (nr nr 463, 474 i 510). W pozostałych dwóch przypadkach znaczny stopień przepalenia (4°) nie pozwolił na określenie wieku osobników. Płci nie dało określić się w żadnym z przypadków.

Odrębną i szczególną grupę badanych pochówków na cmentarzystku masłomęckim stanowią groby zawierające szczątki szkieletowe i kości przepalone. W materiale stwierdzono 9 takich pochówków, w tym w 4

Tab. 1. Struktura płci i wieku szkieletów na cmentarzystku w Mastomęczu datowanym na II-IV w.n.e. (dane z sezonów wykopaliskowych 1993-2000)

Płeć	Wiek										Razem
	<i>infans I</i>	<i>infans II</i>	<i>infans II juvenis</i>	<i>juvenis</i>	<i>juvenis - adultus</i>	<i>adultus</i>	<i>adultus-maturus</i>	<i>maturus</i>	<i>senilis</i>	nieokreśl.	
męska	-	-	-	1	2	4	1	15	-	12	35
żeńską	-	-	-	-	3	13	1	12	1	7	37
nieokreśl	43	13	1	6	5	9	-	3	-	37	117
Razem	43	13	1	7	10	26	2	30	1	56	189

Tab. 2. Częstość występowania rodzaju pochówków na cmentarzystku w Mastomęczu datowanym na II-IV w.n.e.

RODZAJ POCHÓWKU	N	%
SZKIELETOWY	173	91,5
CIAŁOPALNY	7	3,7
MIESZANY	9	4,8
RAZEM	189	100

przypadkach szkielety należały do najmłodszych (*infans I*) dzieci, do grobów których, dołożono fragmenty przepalonych kości osobników dorosłych (nr nr 451, 476, 481 i 519).

W jednym z tych pochówków (nr 451), oprócz przepalonych kości osobnika dorosłego, stwierdziliśmy dodatkowo występowanie nie przepalonego fragmentu trzonu żuchwy, należącego także do osoby dorosłej. Trudno ocenić, czy ta część szkieletu znalazła się w grobie dziecka przypadkiem, czy była intencjonalnie dołożona.

W dwóch ciałopalno-szkieletowych grobach, szczątki szkieletowe należały do osobników dorosłych. Jeden z nich należał do kobiety w wieku *adultus* (nr 453), do której szczątków dołożono fragment przepalonej kości. Drugi (nr 427) stanowi szczególny przypadek pochówku, opisywany na poprzednich funeraliach lednickich (DĄBROWSKI, KRZYŻANOWSKA, SZCZUROWSKI 2000), być może o charakterze ofiarnym. W bardzo obszernej jamie grobowej (400x180 mm) pochowany był osobnik płci męskiej, w wieku *adultus*, ułożony na boku z podkurczonymi kończynami dolnymi. Poniżej szczątków znajdował się pochówek osobnika płci żeńskiej złożonej w trumnie wydłubanej z pnia drzewa, co jest sytuacją raczej rzadko spotykaną na cmentarzysku w Masłomęczu. Szkielet był bardzo bogato wyposażony w zabytki, których charakter świadczyć może o wysokiej przynależności społecznej pochowanej kobiety. Pochówkowi męskiemu z tego podwójnego grobu towarzyszyły ponadto, trudne do zidentyfikowania fragmenty przepalonych szczątków ludzkich.

Ostatni ze stwierdzonych przez nas przypadków mieszanych pochówków (nr 498) dotyczy przepalonych szczątków dziecka w wieku *infans II*, do grobu którego dołożono nie przepaloną żuchwę dorosłego osobnika.

Pomimo, że pochówki ciałopalne i mieszane są w mniejszości na cmentarzysku w Masłomęczu, stanowią wyjątkową sytuację spośród tych z jakimi zwykle spotykamy się w miejscach grzebania zmarłych. Można wobec tego uznać, że wystąpiło tu zjawisko birtualności.

Wczesną fazę cmentarzyska okresu rzymskiego w Masłomęczu można prawdopodobnie zaliczyć do okresu przejściowego z obrządku ciałopalnego do szkieletowego. Na rodzaj pochówków mogły także wpłynąć tradycje innych grup etnicznych, a być może wystąpiła tu szczególna obrzędowość i mistyczne obyczaje ówczesnej ludności gockiej należącej do grupy masłomeckiej.

LITERATURA

BITNER-WRÓBLEWSKA A.,

1989 Elementy bałtyjskie w kulturze wielbarskiej, [w:] J.Gurba, A.Kokowski (red.) *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, t.2, Lublin, s. 163, 170-172.

DĄBROWSKI P., SZCZUROWSKI J.,

1996 Sprawozdanie z analizy antropologicznej szczątków kostnych ze stanowiska Masłomęcz 15 z badań w latach 1994-1995, *Archeologia Polski Środkowowschpdniej*, t. 1, s.91-93.

DĄBROWSKI P., KRZYŻANOWSKA M., SZCZUROWSKI J.,

1999 Analiza antropologiczna szczątków kostnych z cmentarzyska gockiego w Masłomęczu (stan.15), sezon 1998, *Archeologia Polski Środkowowschodniej*, t. 4, s.135-138.

2000 Problematyczny przypadek podwójnego pochówku na cmentarzysku gockim w Masłomęczu, [w:] J. Wrześniński (red.), *Czarownice. Funeralia lednickie 2*, Wrocław-Sobótka, s. 101-116.,

GĄSOWSKI J.,

1985 Kultura pradziejowa na ziemiach Polski. Zarys, PWN, Warszawa.

GŁADYSZ M.,

1997 Zabytki żelazne w inwentarzach grobowych kultury wielbarskiej i grupy masłomęckiej, *Studia Gothica*, t.2, s. 35-88.

GODŁOWSKI K.,

1984 Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź.

KOKOWSKI A.,

1986 Interpretacja kulturowa materiałów typu Masłomęcz, [w:] *Zachodnia strefa osadnictwa kultury czerniachowskiej*, Lublin, s. 71-90.

1987a Grupa masłomęcka w okresie rzymskim (III-IV wiek n.e.), Lublin.

1987b Zagadnienie kręgów kamiennych w środkowej strefie Pojezierza Pomorskiego, *Acta Univ. Lodz., Folia Arch.* t.8, s. 63-79.

1991 Lubelszczyzna w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim, Lublin

- 1993a** Gródek nad Bugiem. Cmentarzysko grupy masłomęckiej, t.1, 2, 3, Lublin.
- 1993b** Zagadnienie pochówków cząstkowych w grupie masłomęckiej, [w:] M. Kwapiński, H. Paner (red.) *Wierzenia przedchrześcijańskie na ziemiach polskich*, Gdańsk, s. 118-124.
- 1995a** Schätze der Ostgoten, Stuttgart.
- 1995b** Grupa masłomęcka. Z badań nad przemianami kultury Gotów w młodszym okresie rzymskim, Wyd. UMCS, Lublin.
- 1998a** Archeologia dramatu - dramat archeologii, *Archeologia Żywa*, nr 2(7), s. 12-16.
- 1998b** Cmentarzyska ludności grupy masłomęckiej, *Studia Antropologiczne*, t.5, s.65-89.
- 1999a** Archeologia Gotów. Goci w Kotlinie Hrubieszowskiej, Lublin.
- 1999b** Dziewiętnasty sezon wykopaliskowy na cmentarzysku ludności grupy masłomęckiej na stanowisku nr 15 w Masłomęczu w pow. Hrubieszów, woj. Lubelskie, *Archeologia Polski Środkowo-wschodniej*, t. 4, s.130-134.

KOLENDO J.,

- 1976** Zróżnicowanie ludów Germanii w świetle analizy dzieła Tacyta, *Przegląd Archeologiczny*, t. 22, s.39-50.

KOZAK-ZYCHMAN W.,

- 1989** Analiza struktury biologicznej grupy masłomęckiej, [w:] J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, t. 2, Lublin, s. 11-15.
- 1996** Charakterystyka antropologiczna ludności Lubelszczyzny z młodszego okresu Rzymskiego, Wydawnictwo UMCS, Lublin
- 2000** Z badań nad ludnością Lubelszczyzny z młodszego okresu rzymskiego, [w:] *Scripta Periodica, Pamiętnik Międzynarodowego Kongresu Nauk Antropologicznych: „Antropologia 2000”*, t. 3, supl. I, cz. I, s.127-134.

ŁUBOCKA Z.,

- 1997** Rekonstruktion der weischen Teile aufgrund des Schadels aus dem Graberfeld der Masłomęcz-Gruppe in Gródek an Bug, *Studia Gothica*, t. 2, s. 21-34.

MAJEWSKI K.,

- 1960** Importy rzymskie w Polsce, Warszawa-Wrocław.

MALINOWSKI T.,

1989 Uwagi o obrzędku pogrzebowym na cmentarzysku w masłomęczu, [w:] J.Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, t. 2, Lublin, s. 5-10.

MĄCZYŃSKA M.,

1996 Wędrowki ludów. Historia niespokojnej epoki IV i V wieku, Warszawa-Kraków.

NADACHOWSKI A., WOLSAN M.,

1989 Ocena archeozoologiczna szczątków zwierzęcych ze stanowisk grupy masłomęckiej (młodszy okres wpływów rzymskich, południowo-wschodnia Polska), [w:] J.Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, t. 2, Lublin, s. 63-72.

PIONTEK J.,

1996 Biologia populacji pradziejowych. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.

RUTKOWSKA B.,

1989 Grupa masłomęcka w świetle badań archeozoologiczno-antropologicznych (Masłomęcz, stan. 15), [w:] J.Gurba, A. Kokowski (red.) *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, t. 2, Lublin, s.17-45.

STRZELCZYK J.,

1984 Goci- rzeczywistość i legenda, PIW, Warszawa.

SZYNDLAR Z.,

1989 Szczątki żółwi błotnych *Emys orbicularis* (L.1758) ze stanowiska grupy masłomęckiej, [w:] J.Gurba, A. Kokowski (red.) *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, t. 2, Lublin, s. 73-74.

UBELAKER D.H.,

1978 Human skeletal remains. Excavation, analysis, interpretation. Taraxacum, Washington.